

De meisjes wilden de kust zien. Ze hoorden opgewonden stemmen op de gang en een luidspreker galmde over alle dekken: Nederland in zicht. De stoomfluit loeide, voetstappen bonkten op de trap, meeuwen krijsten. De meisjes klommen uit hun kooi en schoven de hutkoffer voor de patrijspoort. De kleinste mocht eerst, haar twee zusters tilden haar op. Ze drukte haar neus tegen het glas en zei: 'Alleen maar golven.' De ruit besloeg.

In de hoek van de hut, naast de deur, waste de moeder zich boven het fonteintje, het water spatte op de plankenvloer, ze nam haar handdoek van de haak en keek in de spiegel. Ze zuchtte, elke morgen stond ze bekaf op en het was een troost dat het dampende water ook de spiegel besloeg, zodat ze onder het afdrogen niet de diepe lijnen in haar gezicht hoefde te zien. Het was benauwd in de hut, ze liep naar de patrijspoort en draaide de vleugelmoeren los. Een zilte koude lucht stroomde de kamer binnen, de meisjes rilden en trokken een trui over hun pyjama aan. Een meeuw vloog langs, vadsiger dan het soort dat hun schip gewoonlijk volgde; dit moest een landmeeuw zijn. 'Nu ik,' zei het middelste meisje, ze duwde haar moeder opzij en stak haar hoofd door de patrijspoort. Ze trok een vies gezicht. Geen land te bekennen.

‘Je moet naar omlaag kijken,’ zei de oudste, ‘Nederland ligt onder de zeespiegel.’ Ze ging wijdbeens op de koffer staan, duwde haar billen naar achter en maakte een verrekijker van haar handen. Iemand klopte op de deur. Een kale man kwam binnen, hij was al aangekleed en hield een korte militaire jas in zijn hand. De kleinste rende op hem toe en sprong in zijn armen. Ze klemde haar benen om zijn middel en liet zich met uitgestoken armen achterover vallen: ‘Justin, Justin,’ riep ze, ‘ik heb de Hollandse zee gezien!’ Hij legde het kind voorzichtig op bed en knuffelde haar bruine buik. ‘Dat is de Noordzee,’ zei hij, ‘nog een paar uur en we zijn in Amsterdam.’ Hij kustte de moeder en bukte zich naar het middelste meisje. Ze dook opzij. ‘Ada,’ zei de moeder, ‘zeg dag als Justin je groet.’ ‘Dag,’ snauwde Ada. Ze liep naar het fonteintje en begon haar tanden te poetsen. De kale man haalde lachend zijn schouders op en liep naar het raam: ‘Kom Jana, je vat kou’, hij sloeg zijn arm om haar heupen en drukte haar tegen zich aan, ‘je kijkt de verkeerde kant op, de kust ligt aan stuurboord.’ De moeder zag in het tegenlicht hoe mager Jana’s benen door haar pyjamabroek schenen.

Terwijl de meisjes zich aankleedden, haalde de man een oranje lint uit zijn broekzak. ‘Vandaag is het een feestdag,’ zei hij, ‘prinses Juliana is jarig.’ Dertig april, hoe kon hij het onthouden, zij telde de dagen niet meer, ze had geen idee hoe lang ze al onderweg waren; zelfs haar lichaam negeerde de kalender. Ze was misselijk en al eeuwen over tijd.

De moeder knipte het lint in drie gelijke stukken, de stijve stof knisperde onder haar vingers, het haar van haar dochters was te kort voor een strik. Voor ze aan

boord gingen had een verpleegster alle kinderen kaalgeschoren; er heerste schurft in Palembang.

De meisjes konden niet wachten hun nieuwe land te zien, ze renden de gang op, dansten ongeduldig achter langzaam lopende passagiers en wurmden zich langs de trapleuning naar boven. Ze droegen een trainingsbroek onder hun rok en de moeder stond erop dat ze hun nieuwe houtje-touwtje-jas dichtknoopten, de capuchon op en het koordje vast onder de kin, ze vertrouwde de Hollandse lente niet, de kinderen zaten nog vol ziektes. Na Port Said was de ene epidemie na de andere aan boord gekomen, mazelen, roodvonk, kinkhoest. Warm kleden was het beste medicijn.

De moeder schuifelde achteraan, ze hield zich aan beide leuninggen vast, traplopen ging haar slecht af, haar benen gehoorzaamden niet. Als ze 's morgens na het wassen een vinger in haar dij drukte, bleven er nog steeds putjes in haar vel staan. Ze slikte kalk en vitaminen, maar het oedeem liet zich niet verdrijven. Vreemd, in zware tijden kon ze veel meer aan, maar aan boord waar ze luieren mocht was ze de laatste tijd te moe om naar de salons te lopen. De meisjes brachten haar avondeten op bed en Justin hield haar tot het donker gezelschap. Zodra de oudste ging slapen liep hij terug naar zijn hut.

Maar dit keer moest ze mee het dek op, ze wilde haar kinderen de eerste dorpen wijzen, hadden ze ooit een steenen pier gezien, een vuurtoren, sluizen, een zwart-witte koe? Ze huiverde, het was haar niet gelukt een passende overjas te vinden, het Rode Kruis had alleen maar kleine maten. Uit de jas die haar in Ataka werd toegeworpen knipte ze onderweg drie jakjes.

Het was druk op het hoofddek. Waar kwamen al die mensen opeens vandaan? Hele Indische families kleumden tegen de reling, de meesten hadden zich nog nooit in de salons vertoond en nu mengden ze zich tussen de Hollanders om een glimp van het onbekende land op te vangen. De moeder keek vol meelij naar de vrouwen in sarong en kabaja. Wie zo Nederland instapte, zou het nog moeilijk krijgen, dacht ze, daar hielp geen dikke deken aan.

Justin sloeg zijn jekker om haar schouders en wreef haar armen warm, ze leunde tegen hem aan, maar schrok van haar heupen die hard in zijn zij prikten. Ze schaamde zich, ze was nog sterk toen ze hem in Palembang ontmoette, al was ze vel over been. De wil tot vechten zat er toen nog in, maar sinds de Middellandse Zee achter hen lag, drukte de grauwe lucht het laatste restje energie uit haar lichaam. Haar hoektanden zaten los en ze vond grijze haren op haar kussen, uitgestelde schrik, maakte ze zichzelf wijs. Hoe was het mogelijk dat ze nachtenlang onder een Egyptische sterrenhemel had gedanst, opgetild door de muziek van een scheepsband die in Aden aan boord klom en in Port Said weer met een ander schip naar het zuiden zakte? Ze voelde zich veilig in zijn armen, hij kon goed leiden, maar zou hij ook een rol in haar leven spelen?

De volwassenen verdrongen zich bij de reling. Voor de kinderen bleef de kust achter broeken en lappen verborgen. Justin nam de kleinste op zijn schouders en de moeder wiebelde naast hem op haar tenen. Ze was een kop groter, maar zij zag even weinig als hij, een fijne regen kleurde alles grijs. De machines stampden op volle kracht,

het schip draaide en de deining nam af, ze voelden de golven van achteren komen, de mensen wezen... daar, daar moesten de sluizen liggen. Een Ambonese motordrijver meende een molen te zien.

‘Bij het eerste stukje Holland mogen jullie een wens doen,’ zei de moeder. ‘Een tekenboek,’ riep de kleinste en ze trommelde opgewonden op Justins hoofd. ‘Een stille wens, Saskia, anders komt hij niet uit,’ zei de moeder. Ze haalde diep adem en deed een stap naar voren: ‘Deze kinderen hebben nog nooit hun moederland gezien,’ riep ze met luide stem, ‘nu zijn zij aan de beurt, gun ze een kostbare herinnering.’ Ze greep Jana en Ada bij de hand en boorde zich met veel pardon door een dikke rij mensen heen. Tot haar verbazing merkte ze dat er een Hollandse aardappel uit haar keel opklonk, in Indië waren haar harde klanken bijgeslepen, maar met haar geboorteland in zicht keerde de oude toon vanzelf terug. Ze vergat hoe ziek ze was, veegde met een weids gebaar een stuk reling vrij, greep nog een paar loslopende kinderen bij hun kraag en trok alles wat klein en onder de maat was naar voren. Justin en Saskia volgden gedwee.

De boot toeterde en juist op dat moment brak de zon door, een voorzichtige zon. Daar lagen de duinen, rijen dik, de wolken scheurden in het licht en het zand kleurde goudgeel. Niemand praatte, de meeuwen doken naar het land en de zon liet een schaduw over de duinen dansen, een wajangspel in de kou. Echtparen keken elkaar aan en zochten elkaars hand. ‘Wat zijn dat?’ vroeg Saskia. ‘Duinen,’ zei de moeder, ‘Hollandse duinen’, en haar stem trilde. ‘Net cake,’ zei Saskia. De omstanders lachten en huilden tegelijk. Een vrouw schraapte haar keel en begon

spontaan te zingen: 'Waar de blanke top der duinen schittert in de zonnegloed.' Iedereen viel in, maar de meisjes hielden hun lippen stijf op elkaar, ze waren gek op cake en deden stille wensen. Justin keek hoog in de lucht, om te verbergen dat hij de woorden niet kende. Ook hij rilde, al was het meer van de kou dan van de emotie, hij begreep niet hoe de mensen een lauw straaltje een zonnegloed konden noemen.

De boot voer de sluizen in en het water zakte, maar het land zakte nog meer. De passagiers applaudisseerden. Er stonden mannen op de kade, ze zetten een loopbrug tegen de reling, gooiden hun tassen op het dek en vlak voor het opengaan van de deuren sprongen ze aan boord. De Ambonese motordrijver salueerde en de volwassenen dromden om de nieuwkomers heen. Dit was een plechtig moment, Holland kwam hen welkom heten. Maar de mannen pakten zwijgend hun tassen op. Een groet kon er niet af.

De kinderen zagen hun kans schoon en begonnen te joelen en te schreeuwen: wat een vette koeien, zulke monsters hadden ze nog nooit gezien, en zoveel kerken, zoveel vlaggen, allemaal voor hen. En de moeder onderwees: ja, dat was een wei en dat lage land een polder en die rafelige schuur met dat scheve dak een hooiberg, een voorraadkamer waar de koeien 's winters van aten. Ze herkende de geuren, dit land had haar gevormd. Je kon het aan haar zien, al was ze nog zo zwak en uitgeteerd, ze had handen om een kalf te kunnen keren. Haar vader was een herenboer en werd in haar geboortedorp De Taaie genoemd. Ze had zijn bouw en kon net als hij verdomd veel hebben. Het was verbazend hoe teer en klein haar meisjes waren,

dat zoiets fijs uit een boerendochter kon komen, de ranke vingers, het platte neusje en de vouw om hun amandelvormige ogen – prachtige dochters waren het. Ze was verliefd op hun verschijning en ze leken zoveel bruiner in het Hollandse licht dan onder de tropenzon, pas hier zag je hun koelwit langsep in volle glorie, ze hadden de gouden huid van haar man. Leken haar dochters dan in niets op haar? Zouden ze net als zij wel tegen de wind in kunnen fietsen en beet de vrieskou straks niet te hard aan hun vleermuisoren? Levertraan, dat was het eerste dat ze aan wal ging kopen. Wie het in Holland wilde redden, moest veel slikken.

En ze zouden het redden, want één ding hadden moeder en dochters met elkaar gemeen: aanpassingsvermogen. Als het erop aankwam schikten ze zich in alle omstandigheden. Ook op deze prinsessendag werd het bewijs geleverd: de loods had zijn kinderen mee aan boord gebracht en ze tekenden een hinkelspel op het dek, met een hel en een hemel zoals haar dochters het in Indië niet kenden, en kijk eens hoe goed ze zich aan de spelregels hielden, nog geen halfuur in het nieuwe land of ze kenden de vreemde regels al beter dan die kaaskoppen. Dat was de spirit en dat hadden ze van haar.

En toch was ze bang, zou ze het zelf wel halen? De onzekerheden vlogen haar aan, ze had geen geld, geen huis, haar gezondheid liet haar in de steek. Wat moest ze doen, hopen of berusten? De misselijkheid kolkte naar haar strot, ze dacht even dat ze onderuitging, maar Justins arm hield haar op de been.

De mensen keerden naar hun hutten terug, iedereen moest zijn handbagage halen en in de eetzaal op nadere

orders wachten. Nog even en ze zetten voet aan wal, je kon de vlaggen al uit de torens zien hangen, nog even en de Hollandse bureaucratie zou hen bespringen. De aan boord gekomen mannen deelden formulieren uit, het waren ambtenaren, hun welkom bestond uit papieren. Wat moest ze straks invullen, gehuwd, gehuwd geweest?

De meisjes liepen achterstevoren de trap af. Met het wegvallen van de zeewind was het nog benauwder in de buik van het schip. Justin verdween naar zijn hut om zijn plunjezak op te halen, de moeder wilde nog even gaan liggen. Maar het was onrustig op de gangen, de ambtenaren inspecteerden de hutten. Toen de meisjes bij hun deur kwamen, zagen ze dat de hutkoffer was opengebroken. De moeder zocht een arm om zich aan vast te klampen en viel flauw.

Er was niets aan de hand, zei de scheepsarts, een appel-flauwte, te veel emotie, meer niet. Wat vlugzout en moeder kon weer lopen. Oedeem, hij zag het, ja, en hij palpeerde haar lichtgezwollen onderbuik. Hij haalde een stethoscoop uit zijn tas en zette de chromen dop op haar buik. Een glimlach, nog eens voelen en toen een ernstig gezicht. 'Gaan jullie even de gang op,' zei hij tegen de meisjes. De dokter waste zijn handen en keek in zijn papieren. 'Wanneer heeft u uw echtgenoot voor het laatst gezien?'

'Begin '42,' zei de moeder.

'En heeft u al bericht ontvangen?'

'Nee, het Rode Kruis is erg vertraagd.'

'Als u thuis bent moet u zich grondig laten onderzoeken.'

Thuis, thuis, was er een thuis? Ze moest er niet aan denken naar De Taaie terug te keren, haar vader had het haar nooit vergeven dat ze zo jong naar Indië was vertrokken. Hij kende haar man en kinderen alleen van de foto's, hij had ze nog nooit in kleur gezien. Nee, nog even niet. Afstand. Dan maar ergens in een opvanghuis, ze zou haar eigen bonen doppen, al moest ze op haar knieën vloeren schrobben.

'En,' zei de ambtenaar in de eetsalon, 'waar denkt u heen te gaan?'

'Ik weet het niet,' zei de moeder.

'Familie?'

'Ik heb ze nog niet kunnen berichten.'

'Hoezo? Werkt de post soms niet in Indië?'

'Ik heb een klacht.'

'U kunt hier gratis telegraferen.'

'Ze hebben mijn thee gestolen.'

'Eerst de lijst, mevrouw.'

'Mijn koffer is opengebroken.'

'Mevrouw, u mag blij zijn dat u in Nederland wordt opgenomen.' De ambtenaar keek niet van zijn papieren op. 'Heeft u een voorkeur?'

Ze begreep hem niet.

'Het Noorden of het Zuiden, stad of platteland?'

Ze draaide zich om naar Justin, die met de meisjes gielend de spoorstations van Noord naar Zuid opdreunde: 'Roodeschool, Groningen, Assen, Hoogeveen, Mepel...'

'Ik weet het niet,' zei ze.

'Er is nog plaats aan de kust.'

‘In de duinen, in de duinen,’ riepen de meisjes.

‘En dat van die thee,’ zei de moeder toen ze een paar weken later in de duinen woonden, ‘vind ik erger dan drie-enhalf jaar kamp.’

DOOD AAN DE FAMILIE

Zesenveertig jaar later stond ik aan het sterfbed van mijn halfzuster.

Ada stierf met open ogen. Ze zag iets wat wij niet zagen en wij zagen onszelf in haar tranen weerspiegeld – moeder, broer, zuster, zoon en man. We zwommen klein op haar netvlies en vlekten langs haar wangen weg. Toen brak het licht.

Saskia duwde haar zusters kaken op elkaar en probeerde haar lippen tot een glimlach te masseren; daarna drukte ze de oogleden naar beneden, in een vloeiende beweging. Je kon zien dat ze vaker de ogen van een dode had gesloten.

De familie stond sinds de vroege morgen om het sterfbed. Ada kon al dagen niet meer slapen, ze tolde in een kring van pijn en waken. We wilden haar niet in eenzaamheid laten gaan. Buiten wuifde het onkruid achter de gordijnen, de zon was al op haar andere zij gaan liggen en kinderstemmen klonken in de zomertuinen, maar hoe ik ook wegkeek en hoe ik me ook op andere geluiden concentreerde, Ada's reutel vrat door alles heen. Haar sterven was een taaie aangelegenheid.

Haar zoon Aram hield wijdbeens de wacht aan haar voeteneind. Zijn vuisten klemden zich om de rand van het bed, de knokkels wit, alsof hij zijn moeder van de dood weg wilde duwen. Hij was nog jong, net veertien, maar die dag was hij een man, stoer en ingehouden. Aram kromp ineen als Saskia een arm om hem heen sloeg, hij trok zijn vuist terug als zijn grootmoeder hem wilde strelen. Zijn lichaam trilde van verzet, de spieren in zijn nek klopten, het lukte hem niet langer zijn tranen te bedwingen, grote druppels spoten op de deken, krachtig en ver als het eerste zaad van een jongen. Ik vond het ongepast bij dit sterven aan zoiets levengevends als zaad te denken, maar Aram herinnerde me te veel aan de dagen van mijn vaders dood, en aan mijn groei van jongen tot man.

Ik was tien jaar toen ik mijn vader verloor, ik heb hem niet zien doodgaan, mijn moeder vond me te jong voor een bezoek aan het ziekenhuis. (Alsof ik geen ervaring met de dood had: ik prikte aangespoelde bruinvissen aan mijn stok en viste door teer verlamde meeuwen uit de branding.) Toch zag ik mijn vader voor zijn laatste uren vechten, ik luisterde goed naar de verhalen van mijn moeder en de meisjes. Je kon ook kijken met je oren.

Mijn vader was een wilde zieke, ik zag hem kronkelen van de pijn, hij trapte, sloeg zijn medicijnen van het nachtkastje en dreigde bijna te stikken. De verpleegsters moesten zijn zuurstofbril met pleisters vastplakken. Bril, mijn moeder sprak over een bril. Ik stelde me er een vliegeniersbril bij voor. Biggles in ademnood.

‘Er zit een bril op zijn neus,’ zei ze, terug van het zieken-

huis, 'hij zegt dat ik naar knoflook ruik.' We moesten een voor een ruiken, haar mond, handen... gewoon Moedergeur, de witte crème uit de pot met het blauwe deksel naast de wastafel, fris als altijd. 'Hij rook zijn eigen doodsgeur,' zei de huisarts later bij het condoleancebezoek.

Volgens de nachtverpleegster waren mijn vaders laatste woorden: 'De zee, de zee.' Hij had de pleisters losgerukt en stikte. De zuurstofbril ruiste op zijn buik. Mijn moeder kwam te laat om hem naar de boot te brengen.

In mijn fantasie veranderde mijn vader in een gebrilde zeeslang die door muren en dekens kon kijken, en toen ik me een paar jaar later voor het eerst bevredigde, zwom hij langs mijn voeteneind, sissend van afkeuring. Mijn zaad rook naar knoflook.

Arams tranen vielen op mijn hand. Wij ouderen snotterden maar wat, of lieten helemaal geen traan. Misschien kwam het door de schoonheid van Ada's uitgeteerde lichaam dat ik aan seks moest denken. Ze was mooi, al het ronde keerde naar binnen, haar botten gaven nieuwe lijnen aan haar schouders, armen en handen, en het vel van haar kin had zich in de holte onder haar kaak teruggetrokken. Ze was weer een Indisch meisje van zes of zeven jaar. 'Een kampkind,' zei mijn moeder.

Saskia sprak haar zuster moed in, vroeg of ze goed lag, of ze dorst had, en hoewel Ada niet meer praten kon en met haar ogen of lippen geen enkel teken gaf, vertaalde Saskia hardop haar wensen: 'Ja, ze wil nog wat drinken.' Ze druppelde water op een theelepeltje en liet het voorzichtig langs Ada's tanden wegvloeien. Ook haar tandvlees trok zich terug, ze had het gebit van een geraamte. Saskia

bette haar klamme voorhoofd met een washandje en pakte een extra deken; haar zus kreeg het koud. Ze deed het liefdevol en getraind, ze was de enige in de familie die een zieke met bed en al kon verschonen. Het kwam ons goed te pas dat ze vroeger verpleegster was geweest, Ada wilde geen vreemde verzorgsters in haar huis. Je moest geroepen zijn om stervenden te kunnen begeleiden, vond Saskia: 'Gisteren wilde de dokter haar een dragee voor haar hart geven, zomaar, zo'n roze kanjer achter in haar keel. Laat mij dat doen, riep ik, jullie laten haar nog stikken. Ik heb de pil fijngestampt en in wat water opgelost. Ach, het zijn zulke klungels.' Ik voelde me te schuldig om het niet met haar eens te zijn.

Saskia verzorgde Ada al weken, ze kwam elke dag wassen, strijken, haar doorligwonden masseren en elke avond belde ze mij op om te zeggen hoe moe ze was en hoeveel ze voor haar zuster deed. Ik vertelde niet dat Ada op haar beurt bij mij klaagde: 'Ze verpleegt me het graf in. Ik ga niet dood. Als het slecht gaat is het tijdelijk, de dalen worden steeds kleiner.'

En de dalen werden kleiner, Ada kende geen ups meer, alleen nog maar downs, een rechte lijn bergafwaarts. Het bed liet haar niet meer los, haar vel wilde niet helen, ze verloor kilo's aan gewicht, raakte incontinent, haar benen zwollen op tot het vocht achter de longen kroop. Haar borsten teerden weg, maar de dood gaf haar twee bobbel water achter op haar rug terug. Leeftocht voor de reis. Saskia zag de lijkvlekken steeds groter worden, wij zagen ze niet, we roken haar dood niet, zoals zij, maar wij hadden er ook niet voor geleerd.

Ada slikte geen pijnstillers, ze wilde haar lichaam niet

vervuilen. Geen chemotherapie, geen operatie, het ging om de kwaliteit van het leven. Alleen de natuur mocht haar helen: iscador-injecties, een maretak-elixer. Zoals de maretak een boom verstikt, zo moest dit elixer de kanker verstikken. Een symbolisch geneesmiddel van de antroposofen. Helaas, mijn zuster was geen boom.

Met het zwakker worden van haar lichaam moet haar geest wanhopig naar een anker hebben gezocht. De boekenkast achter haar bed straalde het uit: *Levensvragen, Zielenraadsels, De weg tot inzicht in hogere werelden...* het ene esoterische werk na het andere. En dan de drabbige kalenderplaten uit de onbespoten winkel: uitdijende heelals, vage wezens met aura's en chakra's, veel veegjes, weinig lijnen. Ach, het had ook wel iets vertrouwd, ons hele huis aan zee hing ermee vol. Onze moeder geloofde nu eenmaal dat er veel onzichtbaars tussen hemel en aarde zweefde, dat had ze zo in Indië ervaren, daar zat een gat in het heelal, en wie daar lang woonde en ervoor openstond, werd vanzelf een ingewijde. Elke verjaardag trok ze voor ieder kind een nieuwe horoscoop, ze stekte en zaaide bij vollemaan en in de kerstnacht legde ze een tarvobrood voor de zieken buiten, de kosmos zat dan vol positieve krachten. Onder zoveel zegen kon het brood niet meer bederven en wie ook maar iets mankeerde kreeg een ingestraalde boterham. Ook Ada ontsnapte niet aan haar portie.

Het was een wereld die bij de duinen hoorde en bij het goena-goena Indië waarvan de geuren nog lang om de hutkoffer hingen.

Saskia weigerde haar zuster iscador-injecties te geven. Toen Ada te zwak werd om het zelf te doen, gooide ze alle spuiten en ampullen in de vuilnisbak. De kanker was al te ver uitgezaaid, het had geen zin meer de woekering te vertragen. Als oud-verpleegster stelde ze haar talenten alleen in dienst van het leven, zei ze, aan martelen deed ze niet mee. Ze gebruikte grote woorden, ze sprak over haar eed aan Hippocrates en over haar respect voor de dood, die uiteindelijk toch onze meerdere was. Voor de blauwe maandag dat ze haar vak had uitgeoefend waren haar idealen er niet minder hooggestemd op geworden.

De laatste dagen van haar leven kreeg Ada voor het slapen één paracetamol.

Saskia hield de regie van haar zusters sterven strak in de hand. Polsslag, ademhaling, elke hapering werd met een opgestoken vinger waargenomen. Toen Ada's adem minderde en ze zich zichtbaar overgaf, verslaptte ook Arams verzet, zijn stuurkunst kon zijn moeder niet meer redden. Hij liep de kamer uit en begon in de gang te voetballen. Maarten, zijn vader, die al sinds de vroege morgen naast Ada zat, ingeklemd tussen het bed en een uitgedroogde ficus benjamina, keek verstoord op.

En het duurde en het duurde, tot Saskia ons verbood de kamer te verlaten, ook Aram moest zijn plek innemen. Hij legde de bal onder het bed, keek naar zijn gebroken vader en rechtte zijn rug. De zon gooide een emmer licht in de achterkamer, ergens ver weg stormde een groep kinderen een tuin in, een reutel en Saskia zei plechtig: 'Ada is om...', ze nam haar zus bij de pols en keek op haar horloge, 'Ada is om kwart over vijf overleden.' Ze sloot

haar zusters ogen en slikte een snik weg.

Maarten legde zijn hoofd op haar kussen. Wij trokken ons uit de kamer terug. Maar Ada dacht er anders over. Ze begon te schudden, haar man schoot met een ruk naar achter en de ficus verloor van schrik wat blaadjes. Haar borst deinde op en neer, schurend en piepend als een oude kar, maar ze ademde. Ze keek ons aan en huilde.

Saskia greep onmiddellijk in, ze drukte de oogleden ruw naar beneden en blies de tranen weg. Dit keer liet ze niet meer los, alsof de lijm moest drogen. De rigor mortis kreeg geen kans. 'Het zijn postmortale reflexen, schrik niet,' zei Saskia, 'heel normaal.'

'Misschien is ze nog niet dood,' zei ik.

'Ik heb honderden mensen zien sterven,' zei ze gekwetst.

Tegen zoveel autoriteit kon niemand op. Ada was dood. Wij kusten haar vaarwel en weer opende ze haar ogen... bruine diamanten. Een halfuur later blies ze haar laatste adem uit. Een adem uit niemandsland. En haar ogen werden bestofte kolen.

We trokken ons terug in de voorkamer en sloten de glazen schuifdeuren. Saskia bleef achter om het bed op te maken, ze haalde de dekens weg en trok het laken strak. Ada was nog maar een vouw in het wit. Ze gaapte naar het plafond, de glimlach wilde maar niet lukken. Toch was ze met een glimlach gestorven, na de pijn keerde even de vrede terug, ze moet iets heel moois hebben gezien, tot de dood haar met een grijns verstijfde.

De antroposofische dokter kwam langs (geitenwollen sokken, sandalen en een ringbaard, soms kloppen alle clichés). Hij constateerde officieel de dood en verdween

weer snel. Te snel, naar mijn smaak. Voorvoelde hij dat ik hem graag even apart wilde nemen? Deze man had Ada gesterkt in het ontkennen van haar ziekte en nu zat hij naast haar lijk de formulieren in te vullen. Ik kon het niet nalaten hem een moordenaar te noemen, iets te luid. De familie werd er zo zenuwachtig van dat hij voor ik het wist de deur was uitgewerkt.

We wachtten op de begrafenisondernemer.

‘Gecondoleerd allemaal samen,’ zei meneer Korst. Ab Korst van de Firma Verduyn (‘Uw adviseur bij persoonlijk verlies’ stond op zijn kaartje). Hij zette een dikke zwarte tas naast de stoel en maakte een kleine buiging waardoor zijn zwarte broek iets optrok en er een haarloos stuk been blootkwam, wijtingwit. Hij leek ook een beetje op een vis, uitpuilende ogen, luchthapmond, week; zijn zwarte pak en vest glommen als een schubbenpantser.

‘Tweeënveertig jaar in het vak, mevrouw,’ zei hij tegen mijn moeder, ‘en nog weet je niet wat verdriet is. Ik kan uw verdriet ook niet wegnemen, wel uw zorgen iets verlichten.’

We knikten instemmend.

‘Melk en suiker?’ vroeg Saskia.

‘Zeker graag, mevrouw, maar alvorens wil ik even de overledene zien.’ Meneer Korst ging naar de achterkamer en boog zich over het lijk.

‘Hij zoent ’r,’ riep Aram.

‘Nee, hij ruikt,’ zei Saskia. We waren allemaal blij dat ze in de verpleging had gezeten.

‘Ze is verrukkelijk, mevrouw,’ zei meneer Korst terwijl hij zijn laatste slokje in het kopje liet rondklotsen en in één teug naar binnen kiepte: ‘Thuis of in de rouwkamer, meneer?’

‘Ik denk dat Ada liever thuisbleef,’ zei Maarten.

‘Dan doen we dat toch,’ zei meneer Korst, ‘het is natuurlijk wel anders, bij ons ken je je wagen kwijt en onze rouwkamers bieden stemmige muziek en altijd verse bloemen.’

‘Ik wil haar liever hier houden,’ zei Maarten.

‘Zoals u wilt, meneer, we zullen zorgen dat moeder er mooi bij komt te liggen.’

De kist. Meneer Korst vouwde een klapboek met zeven houtmonsters uit, alsof het om een nieuw parket ging. Maarten keek de andere kant op, maar mijn moeder legde kordaat haar vinger op het goedkoopste plankje. ‘Deze,’ zei ze, ‘Ada hield van berken.’

‘Eenvoudig, mevrouw gaat voor sober en strak?’ vroeg meneer Korst. ‘Dat respecteren wij.’

De volgauto’s. ‘Twee? Misschien toch één extra voor de bejaarde bezoekers, die worden dan tot aan de aula gereden. Vanaf de parkeerplaats is het nog een flinke wandeling.’

Grote aula, kleine aula? De kist laten staan of weg in een luik met oranje gloed? Enveloppen met zwarte of grijze rand? Koffie met of zonder cake? Wijntje? Alles kon, er viel nog heel wat te kiezen na je dood.

De urn. ‘Meneer wilt geen urn? Aanwezig bij uitstrooiing, de ja of de nee en wenst meneer dan van de datum van uitstrooiing verwittigd te worden?’

Meneer Korst noteerde: ‘Vijftig enveloppen in de polis, met honderd, komt er dus honderdvijf gulden bij. Een ex-

tra volgwagen, dat is dan tweehonderdvijftig erbij. Uitstrooiing boven zee misschien toch? Nee? De rozentuin maar doen dan? Blijft ook mooi binnen de polis. Eenvoudig heeft ook zijn charme,' constateerde hij toen het eindbedrag rood op zijn zakjapannertje oplichtte.

'En hoe staat het met de advertentie?' vroeg hij onder het opmaken van de offerte. Ik gaf hem drie teksten die we even voor zijn komst aan de keukentafel hadden opgesteld.

'Neem me niet kwalijk, meneer,' zei hij, 'u schrijft "na een kort ziekbed", wij adviseren altijd "na een kortstondig ziekbed", een kort ziekbed is in feite een bed van één meter.'

'Nog een kopje koffie?' vroeg Saskia.

'Ze was verrukkelijk, mevrouw,' grijnsde meneer Korst, hij strepte nog een woord aan. 'Is "alwaar" niet beter dan "waar"? en mag ik "met" veranderen in "mede"?'

'Liever niet.'

'Ik bedoel gezien de situatie, het is en blijft een plechtigheid.'

Ik stak een sigaret op – mijn eerste sinds maanden, gepikt uit Saskia's tas – en blies een pluim rook naar de glazen schuifdeuren. Ada verdween even uit het zicht.

'Ik leg er een stuk ervaring tegenover, tweeënveertig jaar in het vak, meneer. Heeft u al aan de muziek gedacht?'

'Ik wil hoorn spelen,' zei Aram.

'Zou je dat nou wel doen, jongen?' vroeg meneer Korst. 'Je zal verdrietig zijn hoor, vaak kennen de mensen hun eigen zenuwen op zo'n dag niet, je blaast er misschien naast. Wij raden het af, wij hebben er slechte ervaring mee.'